

Борис ГУЗЬ

Слово про земляка: художник Віктор Резанов

Ім'я уродженця Ічнянщини Віктора Михайловича Резанова, художника-пейзажиста, академіка Імператорської академії мистецтв, до недавнього часу було відоме лише вузькому колу мистецтвознавців, колекціонерів творів живопису та місцевим краєзнавцям.

Віктор Михайлович Резанов.
Вільно, 1880-ті роки

Вперше про Віктора Резанова згадав у 2004 р. ічнянський краєзнавець Володимир Балабай у своїй книзі «На землі Ічнянській». Більш детальні відомості про життя і творчість художника навів ічнянський письменник Станіслав Маринчик у книзі «Сузір'я талантів», яка вийшла 2009 р.

Завдяки краєзнавцям над В. Резановим й піднялася завіса забуття, широкому загалу стали відомими основні віхи його біографії. Нині Віктор Михайлович Резанов є у списку знаменитих уродженців Ічні, його ім'я носить одна з міських вулиць. Він внесений і в Перелік знаменних і пам'ятних дат Чернігівської області.

Але опубліковані відомості були неповними, у біографії художника мали місце прогалини, зокрема була зовсім відсутня інформація про останні роки його життя, та й по інших епізодах вона часто була фрагментарною або неточною, мали місце і помилки.

Тож довелося працювати над усуненням «вузьких місць» у біографії художника. Пошуки інформації про В. Резанова в дореволюційних документальних та історичних джерелах, матеріалах Академії мистецтв, приватному листуванні, адрес-календарях, художньо-мемуарних творах, а також у скупих відомостях з анотацій до робіт художника в музеях та на мистецьких аукціонах і в згадках про нього в окремих публікаціях дозволили заповнити наявні прогалини та неточності його біографії.

Віктор Михайлович Резанов народився 1(13) січня 1829 р. в містечку Ічні Борзнянського повіту Чернігівської губернії у сім'ї дворянина, кавалерійського офіцера Михайла Матвійовича Резанова.

Його батько був учасником Вітчизняної війни 1812 р., в чині прапорщика у складі шефського ескадрону Київського драгунського полку приймав участь у Бородинській битві, перебуваючи на посаді полкового ад'ютанта. 24 серпня на руді біля села Шевардіно був поранений. За проявлений героїзм нагороджений орденом Святої Анни IV ступеня. Ще одну нагороду – орден Святого Володимира IV ступеня, він отримав у 1813 р. при звільненні Германії від французів.

По закінченні війни продовжував служити в полку, який з кінця 1826 р. згідно указу імператора Миколи I став називатися Київським гусарським. Після 1812 р. полк базувався в Білій Церкві, з 1817 р. – у Ніжині, а в середині 1820-х років зимові квартири знаходилися в Борзні та Ічні.

У 1825 р. командир 4-го ескадрону, ротмістр М.М. Резанов вирішив одружитися, тоді й придбав у Ічні ділянку землі та збудував на ній дім для сім'ї. Ічнію він вибрав не випадково, Резанови, як пишуть, мешкали в містечку з кінця XVIII століття.

Слід відзначити, що одруження офіцерів на дійсній військовій службі було тоді поодиноким явищем, оскільки умови служби цьому ніяк не сприяли. Заради створення сім'ї офіцери зазвичай подавали у відставку «за сімейними обставинами», або ж усе життя залишалися холостяками.

Дім М. Резанова знаходився на вулиці Гончарівці посеред невеличкого парку, був він одноповерховим і мав шість кімнат. Біля парадного входу розміщувалась альтанка у вигляді кола з кущів бузку з квітником посередині. За будинком був фруктовий сад і великий малинник. В саду стояла кухня під солом'яною стріхою. Садиба потопала серед високих каштанів, кленів та лип.

В цьому будинку й народився майбутній художник, тут пройшли його дитячі роки. Його батько продовжував служити в полку, буваючи в Ічні наїздами. Київський гусарський полк не брав участі ні в російсько-турецькій війні 1828–1829 рр., ні в придушенні Польського повстання 1830–1831 рр., тож М.М. Резанов спокійно вислужив чин підполковника, а приблизно в 1838 р. вийшов у відставку, отримавши чин полковника за бездоганну службу. У грудні 1839 р. був нагороджений орденом Святого Георгія за 25 років бездоганної служби в офіцерських чинах. У містечку Ічні полковник і кавалер М.М. Резанов мав трохи орних земель, тож належав до дрібнопомісних поміщиків.

Його син Віктор отримав початкову домашню освіту, а потім навчався у класичній гімназії при Ніжинському юридичному ліцеї ім. князя Безбородька, яка відкрилася у 1840 р. Гімназія готувала учнів до навчання в ліцеї і підпорядковувалася його дирекції.

В гімназії й проявився художній талант Віктора Резанова, тоді він і вирішив стати художником. Сталося це завдяки урокам малювання, які були обов'язковою складовою навчання учнів у молодших та середніх класах.

У другому томі книги-довідника Федора Булгакова «Наши художники», виданого в Санкт-Петербурзі 1890 р., вказано, що первинну художню освіту В. Резанов отримав під керівництвом вчителів малювання Сосницького і Безперчія.

Про художника чи вчителя малювання Сосницького жодної інформації знайти не вдалося. Працювати вчителями малювання в гімназіях та ліцеях могли лише випускники Академії мистецтв, а такого прізвища серед її випускників немає.

Вірогідно, то був Ісидор Савицький, який отримав звання вільного художника в Академії мистецтв у 1839 р. і викладав малювання в Ніжинському юридичному ліцеї до 1846 р.

А про Дмитра Івановича Безперчого (1825–1913) інформації достатньо. Був він сином кріпосного художника-іконописця, якому граф Д. Шереметьєв дав вільну в 1841 р. В 1843 р. вступив вільним слухачем до Академії мистецтв, навчався у класі оригінальних фігур під керівництвом І.І. Вістеліуса. У вересні 1846 р. звернувся до Художньої ради Академії з проханням надати йому звання художника за два виконані портрети та малюнки. Причиною такого прохання стали постійні нестатки та злидні. Рада присвоїла Д. Безперчому звання некласного художника з історичного та портретного живопису.

З грудня 1846 р. Д. Безперчий почав викладати малювання у Ніжинській гімназії. Під його керівництвом Віктор Резанов і опанував основи малюнку та живопису, що дозволило йому в 1848 р. стати учнем Академії мистецтв. Точно не встановлено, чи закінчив він гімназію, термін навчання у якій складав сім років. У книзі Ф. Булгакова вказано, що в гімназії він навчався п'ять років (1843–1848). А учнем юридичного ліцею В. Резанов точно не був.

В Академії Віктор Резанов навчався у заслуженого професора Максима Никифоровича Воробйова у класі пейзажного живопису, а після його смерті (1855) – у його сина Сократа Воробйова. В одному класі з Віктором Резановим навчалися Микола Абуткін, Петро Балашов, Петро Верещагін, Олександр Гіне, Павло Джогін, Ойген Густав Дюкер, Арсеній

Мещерський, Іван Шишкін.

Павло Джогін був земляком В. Резанова, народився він у селі Понуровка Стародубського повіту Чернігівської губернії (нині Брянська область, Росія). Навчався в Чернігівській гімназії, а в 1854 р. став вільним слухачем Академії мистецтв.

В 1853 р. Віктор Резанов отримав малу срібну медаль за три пейзажі «Околиці Санкт-Петербурга (Види з Лисячого Носа)», а в 1855 р. – малу срібну медаль за пейзаж з натури. Поступово вдосконалював свою майстерність, в 1857 р. на виставці в Академії мистецтв отримав велику срібну медаль за «Вид на острові Коневці» (Ладожське озеро), а в 1858 р. – малу золоту медаль за пейзажі «Вид у Фінляндії» і «Лисячий Ніс».

На літніх вакаціях В. Резанов їздив на Чернігівщину на етюди, бував у Ічні, його картина «Вид із палацу на протилежний берег Майорського ставка», написана в Качанівці, була представлена на виставці 1860 р.

На академічних виставках 1859–1860 рр. виставляв свої роботи з офорту і Тарас Григорович Шевченко, готуючись до отримання звання академіка. В 1859 р. він був призначений в академіки за представленими гравюрами (було тоді таке звання), а 4 вересня 1860 р. отримав звання академіка з гравірування (офортним способом). Поет не прагнув слави художника, просто це звання та відповідний йому чин титулярного радника дозволяли постійно проживати у Санкт-Петербурзі. А вже 7 квітня 1860 р. «відставному рядовому Оренбурзького лінійного № 1-й баталіона Тарасу Шевченко» поліцією було видано лише тимчасовий дозвіл «для вільного проживання в Санкт-Петербурзі на протязі одного року».

10 березня 1861 р. українського генія Тараса Григоровича Шевченка не стало. При відспівуванні великого Кобзаря в Єкатерининській церкві Академії мистецтв В. Резанов разом з художниками В. Верещагіним, М. Дмитрієвим-Оренбурзьким, П. Ейспером, Л. Жемчужниковим і М. Микешиним змалювали його у труні. Рисунок олівцем «Шевченко у труні» В. Резанова зберігається в Державному музеї історії російської літератури ім. В.І. Даля (Москва).

В 1859 і в 1860 рр. Віктор Резанов допускався до конкурсів на велику золоту медаль, отримання якої дозволяло стати пенсіонером Академії мистецтв з поїздкою на 6 років за кордон казенним коштом для подальшого вдосконалення майстерності. Але участі в конкурсах не прийняв, очевидно, реально оцінюючи власні можливості. Деякі учні, намагаючись отримати велику золоту медаль, навчалися в Академії по 20 років.

В 1862 р. В. Резанову на його власне прохання присвоїли звання класного художника III-го ступеня, як нагородженого великою срібною медаллю, з відповідним рангом чиновника 14 класу (колезького регістратора).

В 1862–1864 рр. працював в Україні, писав пейзажі на замовлення поміщиків Чернігівської та Полтавської губерній, проживаючи в їхніх маєтках. Ці роки були для художника найбільш продуктивними, написав він десятки полотен, які прикрасили садиби В. Тарновського в Качанівці, І. Скоропадського в Тростянці, Дабіж-Горленків у Романівщині, Г. Галагана в Сокиринцях, В. Кочубея в Диканьці, де-Бальменів у Линовиці, Величків у Хаснках. Лише в садибі Г. Галагана було 25 картин Віктора Резанова.

Наприкінці 1864 р. художник поїхав власним коштом за кордон. Цю поїздку він запланував ще у 1862 р. тож і збирав гроші, працюючи в садибах поміщиків.

У листопаді 1862 р. Павло Джогін писав Івану Шишкіну: «... до речі, кланяється тобі Резанов, який в Малоросії і, здається, хоче їхати за кордон».

Іван Шишкін був близьким другом Віктора Резанова. В листах до І. Шишкіна він називав його «Люб'язний товариш Ваня», а в кінці писав «Відданий твій друг Віктор Резанов».

В 1865 р. В. Резанов працював у Парижі, а потім перебрався до Дюссельдорфа. У березні-квітні 1866 р. художник повідомляв із Дюссельдорфа, що мешкає він у тій же квартирі, де раніше проживав І. Шишкін, і щодня обідає в ресторані знаменитого дому художників «Малькастен». Творча атмосфера, яка панувала в Дюссельдорфі, надихала

художника, він писав І. Шишкіну: «...велика користь тут писати картини, та й енергії з'являється більше, тут так старанно працюють, що і самому не хочеться втрачати час».

Просив також прислати гроші: «...а також прошу тебе, пришли мені борг, я абсолютно без грошей, ніхто не надсилає, ось нині і давай у борг, просто на чужій стороні можна з голоду померти, і пишу це своїм боржникам, а вони і в вус не дують, навіть не відповідають, жахливі люди».

З робіт художника того періоду, написаних з натури, збереглася картина «Дубовий гай на околиці Дюссельдорфа», яка нині експонується в Державному Російському музеї у Санкт-Петербурзі.

Дубовий гай на околиці Дюссельдорфа.
1866, полотно; олія (Державний Російський музей)

осінній виставці в Академії мистецтв 1866 р. Художня Рада Академії за вказані роботи присвоїла Віктору Резанову звання академіка пейзажного живопису з відповідним чином 9-го класу (титулярного радника).

А картини придбав для своєї колекції адмірал М.К. Краббе, тодішній морський міністр Росії.

Біля водяного млина. 1866, полотно; олія
(приватне зібрання)

академік Є. Мейер раптово захворів і помер, не закінчивши дві великі картини: «Вид міста Іркутська» і «Козацька станиця Єкатерино-Нікольська». На прохання Софії Мейер, вдови академіка, Віктор Резанов в 1867–1868 рр. за рисунками і ескізами Мейера закінчив картини, замовлення імператора було виконане. Частина коштів, які йому виплатило Міністерство двору за картини, він передав вдові художника.

Художник ніколи не бував у Іркутську, тож на картині «Вид міста Іркутська» він зобразив дерева Центральної Росії, які в Сибіру не ростуть. Ця картина зберігається в Іркутському обласному художньому музеї.

В Дюссельдорфі художник задумав і написав картини «Збирання хліба під час жнив», «Ліс під час бурі» і «Біля водяного млина».

Про роботу над цими картинами він повідомляв у своєму листі І. Шишкіну: «В ту раму, яку я у тебе купив, пишу дві картини – одна зображає ранок з туманом, а інша найпростіша, немає жодного дерева – жнива жита. ...Розпочато ще у мене шість штук в аршин величиною, та ще затіваю малоросійський водяний млин».

Картини були представлені на

У жовтні 1868 р. в Єкатерининській церкві Академії мистецтв відбулося вінчання академіка Івана Шишкіна з петербурзькою міщанкою Євгенією Васильєвою. З боку жениха свідком (восприємником) був академік Віктор Резанов, а наречену представляв друг Шишкіна і Резанова академік Павло Джогін.

Віктор Резанов підтримував дружні стосунки з художником Єгором Мейером.

Міністерство імператорського двору замовило Мейєру для імператора цикл картин з видами Приморського краю. В 1867 р.

В 1867–1872 рр. художник багато подорожував, відвідуючи і Чернігівщину, про що свідчать його картини, які з'являлись на виставках у Академії мистецтв: «Два види в Новгородській губернії» (1867), «Вид в Малоросії» (1869), «Вид в Орловській губернії» (1872).

Загальний вигляд Батурина з боку річки Сейм.
Літографія за малюнком В. Резанова 1860-х років

Віктор Резанов був співзасновником Артлії художників у Санкт-Петербурзі (1863–1864), членом Санкт-Петербурзького зібрання художників (1863–1879) та Московського товариства любителів мистецтв.

Матеріальна сторона життя художників у всі часи була складною та проблематичною. Дехто досягав визнання і слави, мав

постійні замовлення і забезпечував себе й родину виключно художньою творчістю, а іншим через непевні та непостійні доходи від мистецтва доводилося шукати більш стабільні джерела для існування.

В 1874 р. Віктор Резанов погодився на пропозицію стати вчителем малювання у Вільно, і з 1 серпня був прийнятий на посаду вчителя креслення і малювання Віленської Маріїнської жіночої гімназії, а з 1 вересня 1875 р. став викладати малювання у Віленському єврейському вчительському інституті. Також викладав по найму у Віленському Маріїнському вищому жіночому училищі.

Свій будинок у Ічні художник продав, з часом його перебудували, прорізавши дві двері, будинок став трьохквартирним з квартирами на дві кімнати. Будинок Резанова зберігся до цього часу.

У Вільно діяла школа малювання, яку організував у 1866 р. і очолював до 1912 р. академік І.П. Трутнев. Ця школа відродила підготовку художників у Північно-Західному краї, яку було перервано в 1832 р. через закриття імператором Миколою I Віленського університету з кафедрами рисунку та живопису, скульптури і гравюри.

В деяких публікаціях вказується, що Віктор Резанов викладав у тій школі і навіть був помічником І. Трутнева. Можливо, то лише припущення, бо в історичних матеріалах жодної інформації про таку співпрацю знайти не вдалося. То могла бути лише подвижницька діяльність, оскільки школа фінансувалася недостатньо. Спочатку невелику платню в сумі 500 руб. на рік отримував лише сам І. Трутнев, тому він з 1868 р. став викладати малювання і у Віленському реальному училищі. Пізніше у штаті школи з'явився класний наглядач, а помічник завідувача згадується з 1887 р. (художник П.Г. Ремер).

В. Резанов разом із І. Трутневим викладав малювання у Реальному училищі в 1883 р., працюючи по найму.

З 1 лютого 1884 р. Віктор Резанов почав викладати малювання у Вищому жіночому училищі на постійній основі, продовжуючи працювати по найму в Єврейському вчительському інституті.

Потроху займався і живописом, на академічній виставці 1883 р. демонструвалися його акварелі і сепії, а на виставці 1885 р. – дві акварелі «Полудень».

В одній із публікацій написано, що Віктор Резанов у 1880-х роках працював над проектом царського мисливського будинку на Південному березі Криму. Не був пейзажист Віктор Резанов ще й архітектором, а Лівадійський палац для імператора і мисливський будинок проектував Олександр Іванович Резанов (1817–1887), академік архітектури, професор Академії мистецтв.

Те ж саме стосується і каплички Святого Георгія Побідоносця на Євфросинієвському кладовищі у Вільно. Ту капличку, як і Миколаївський та Пречистенський собори, також

проектував у 1865–1868 рр. Олександр Резанов разом із віленським архітектором М. Чагіним.

Але у Крим Віктор Резанов все-таки їздив. У Вільно проживав Олександр Володимирович Жиркевич (1857–1927), військовий юрист, літератор і колекціонер. В коло його знайомих та друзів входили художники І. Рєпін, І. Айвазовський, В. Верещагін, скульптор М. Антокольський, архітектор М. Чагін. Дружив він і з Віктором Резановим. Квартиру О. Жиркевича прикрашали картини В. Резанова, серед яких було велике полотно «Ай-Петрі при сході сонця».

У жовтні 1893 р. у О. Жиркевича гостював Ілля Рєпін по дорозі в Італію. Картину В. Резанова «Ай-Петрі при сході сонця» він розкритикував: «Ми з вами були в Криму. Я замалював у себе Ай-Петрі. Хіба він такий? Все вигадка, придумано!».

Востаннє Віктор Резанов виставляв свої роботи на академічній виставці 1887 р. У Санкт-Петербурзі демонструвалася його картина «Ліс», а картина «Узмор'я» була на пересувній виставці у Єкатеринбурзі в Художньому відділі Сибірсько-Уральської науково-промислової виставки. Пересувна виставка Академії мистецтв була організована у 1886 р. як альтернатива виставкам художників-передвижників. А Віктор Резанов до передвижників не належав, як дехто пише.

В чинах В. Резанов просувався успішно, свою кар'єру вчителя він почав у чині титулярного радника, а в 1895 р. він уже статський радник (чин 5 класу). Цивільний чин статського радника був вищим за військовий чин полковника. Нагороджений орденами Святого Станіслава 2-го і 3-го ступеня і Святої Анни 3-го ступеня.

Учениці Вищого жіночого училища його любили, ось що писала Олександра Бруштейн у літературно-художніх мемуарах про своє перше враження від знайомства з художником у 1894 р.: «До класу входить дуже високий, дуже прямий старий, – і ми відразу дивимося на нього радісними очима хоча б тому, що він нагадує нам щось дуже веселе і бажане. На кого він схожий? Ох, знаю, знаю – на діда-мороза! Якщо б діда-мороза одягнути в синій учительський віцмундир, ось і був би наш учитель малювання! Тільки у діда-мороза ніс картоплиною, червоний від грудневого холоду, а у нашого вчителя малювання прекрасна голова, красиво відкинута назад, з красивим, прямим носом і пильними, орлиними очима. Волосся і борода у вчителя сиві, білі, тільки біля рота вони трохи віддають жовтизною – напевно, від тютюну.

– Здрастуйте, милі дівчата! – каже дід-мороз в учительському віцмундирі. – Я ваш учитель малювання, Віктор Михайлович Резанов. Художник».

Або у іншому місці: «Учитель малювання – художник, старий, з білою бородою – чудовий!».

Ну а далі прийшла старість, замовлень на картини не було, та й через похилий вік художник уже не міг повноцінно творити. Не було і сім'ї, а заощаджень «на чорний день» художник теж не накопичив, тож і довелося працювати вчителем малювання в похилому віці, щоб вислужити хоча б пенсію.

Поступово підкрадалася й бідність. Згідно більшості Адрес-календарів Віленської губернії художник проживав за адресою вул. Полоцька, дім Шостака, але у довіднику «Вся Вильна» на 1896 р. та в деяких календарях вказується вул. Полоцька, дім «Доброхотной копейки». Благодійне товариство «Доброхотная копейка» утримувало той дім Шостака, були в ньому дешеві квартири для бідних, нічліжка та дешева їдальня. Товариство утримувало і богадільню, в якій знаходили останній притулок ті, хто уже не міг про себе подбати.

Хоча квартири в домі Шостака і були дешевими, але за проживання треба було платити. Віктор Резанов є серед платників державного квартирного податку дому № 596 товариства «Доброхотная копейка». Цей податок збирався при квартирній платі більше 225 руб. на рік і мінімально складав 3 руб. 60 коп.

Така вже іронія долі: академік І. Трутнев був членом благодійного товариства «Доброхотная копейка», вносячи туди грошові пожертви, а академік В. Резанов жив

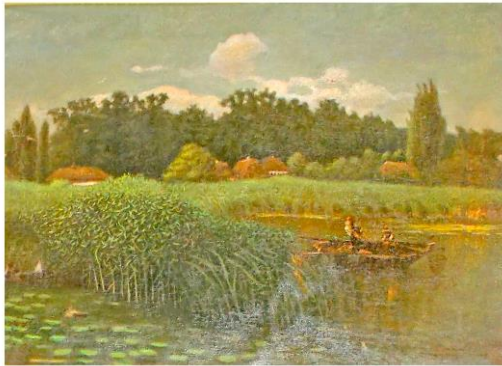
завдяки матеріальній підтримці благодійників товариства.

Вихід на пенсію з отриманням половини окладу вчителя вимагав стажу бездоганної служби не менше 25 років, тож художник ще у 1902 р. працював у Вищому жіночому училищі, було йому тоді 73 роки.

Помер Віктор Резанов у Вільно близько 1906 р. у бідності, всіма забутий. Рік і місце смерті вказані в матеріалах Третьяковської галереї. А місце поховання художника невідоме, можна лише припустити, що його поховали на Євфросинієвському православному кладовищі. Встановити надмогильний пам'ятник не було кому, тож могила художника й загубилося, не ввійшовши в наявні, досить детальні списки поховань того цвинтаря.

Але пам'ять про художника зберігають його картини. Роботи Віктора Резанова є у Державному Російському музеї (Санкт-Петербург), Державній Третьяковській галереї (Москва), Будинку-музеї І. Шишкіна в Єлабuzі (Татарстан) та в багатьох інших зібраннях.

В Україні єдина, на жаль, картина художника «Ржавець» (1864) зберігається в Національному художньому музеї. Та ще одна картина, яка, за припущеннями, належить пензлю В. Резанова, є в експозиції Ічнянського історико-краєзнавчого музею.

Сільський пейзаж. 1860-і роки, полотно; олія
(Ічнянський історико-краєзнавчий музей)

В поміщицьких садибах Чернігівщини та Полтавщини було багато картин В. Резанова, але після Жовтневого перевороту вони були втрачені. Частина картин потрапила за кордон, або осіла у приватних колекціях, інші були знищені. Картини з розграбованих поміщицьких садиб знаходилися і в селянських хатах, часто не становлячи ніякої цінності для нових власників.

Ічнянський краєзнавець Костянтин Самбурський у своїх щоденниках писав у 1920 р. про картину В. Резанова, яка висіла в хатинці сторожа розграбованої садиби Величків біля Хаєнок. На ній було зображено три пари волів,

якими орють поле.

Чотири картини В. Резанова ще у 1927 р. зберігалися в школі села Хаєнки, там К. Самбурський бачив і кілька рам з підрамниками із залишками вирізаних полотен.

Зараз картини В. Резанова виставляються на продаж на художньо-мистецьких аукціонах, зокрема, в Росії було виставлено три живописних полотна художника: «Біля водяного млина» (1866), «Дівчина на полі з соняшниками» та «Пейзаж» (1860-ті роки), а також рисунок «Тростянець» (1863), сепія. А в Мінську виставлено на продаж живописне полотно «Соняшники».

Соняшники. 1860-і роки, полотно; олія
(Галерея живопису «Раритет», Мінськ)

Картина «Біля водяного млина» – одна з найбільш відомих картин художника, за які В. Резанов був удостоєний звання академіка. Від потомків адмірала Краббе картина у 1930 р. потрапила до приватної колекції Гамбарашвілі (Тбілісі) і дісталася у спадок його потомкам. Картина була продана у 2010 р. за 106 тис. доларів США. А в 2008 р. була продана з аукціону за 7 тис. доларів картина «Дівчина на полі з соняшниками».

Решта з названих робіт чекають на свого покупця, стартова ціна складає 160-350 тис.

російських рублів.

Може знайдуться меценати, які викуплять ті картини та подарують їх Національному художньому музею України?

Доля нашого земляка, художника Віктора Резанова є достатньо типовою, вона схожа на долі багатьох художників, які ставали відомими і затребуваними, але потім помирали в бідності й забутті. І лише завдяки написаним картинам, які стали національним і світовим надбанням, імена художників зберігаються в історії культури та мистецтва.